

Slöjdämnet in i framtiden – utvecklat, avvecklat eller invecklat?

*Peter Hasselskog & Marléne Johansson,
Institutionen för hushållsvetenskap, Göteborgs universitet*

Tro, hopp och kärlek

Slöjdämnet engagerar! De flesta har en bild; omtyckt eller behjärtansvärt, men okänt – ämnet har tydligen något, men vad? Vilken bild framträder när slöjd utvärderats i svensk grundskola 2003 (NU-03)? Slöjd beskrivs som ett ämne där elever och lärare trivs. Slöjden har en särställning när det gäller elevernas inflytande. Det är det ämne i grundskolan där eleverna anser att de kan påverka innehåll och arbetssätt mest. Eleverna känner engagemang, intresse, får ta egna initiativ och eget ansvar. Lärarna upplever sin roll som rolig, utvecklande och engagerande. Eleverna upplever sällan stress, varken från lärarens krav eller från kamrater. I slöjden får eleverna arbeta utan att bli jämförda med varandra, de får arbeta i sin egen takt och att det är tillåtet att misslyckas. Slöjdämnet har kopplingar till elevernas fritid såtillvida att eleverna uppger att de får mycket idéer och inspiration till skolans slöjdundervisning på sin fritid. Eleverna anser att slöjd är ett av de roligaste ämnena i grundskolan (Skolverket, 2004a, 2004b, 2005b).

Men, trots denna positiva bild har eleverna svårt att se nyttan med slöjdämnet i skolan. Detta gäller också deras föräldrar som rangordnar slöjd och kemi lägst bland grundskolans ämnen i "viktighet" för deras barns utveckling och lärande. Kvaliteter som självförtroende, att få ta egna initiativ och eget ansvar beskrivs av eleverna som något slöjdämnet innefattar, men tycks inte vägas in när eleverna talar om kunskaper från slöjdverksamheten. Kvaliteter som väl borde uppfattas som väsentliga och som en viktig del av skolans uppdrag?

Bilden av grundskolans slöjdverksamhet är i stora delar densamma i NU-03 som i den tidigare utvärderingen av slöjdämnet, NU-92 (Skolverket, 1993, 1994a, 1994b). Utvärderingarna har visat att slöjdämnet är en värdefull kraftkälla, flera kunskapskvaliteter finns och nyttjas, medan andra är outtalade och outnyttjade. Hur skall slöjdämnets potential bäst tillvaratas i grundskolans fortsatta utveckling?

• Spänningsfältet mellan hur det är och hur det borde vara

Utvärderingen för slöjdamnet i NU-03 har tagit sin utgångspunkt i kursplanens strävansmål (Skolverket, 2004b). Strävansmålen visar vad elevernas utveckling i ämnet skall handla om och de skall vara utgångspunkt för lärares planering tillsammans med eleverna (Skolverket, 2000b)

Slöjdämnets strävansmål (Skolverket, 2000a) har vid analys inför NU-03 indelats i sex huvudområden (Skolverket, 2005b):

- Personliga kvaliteter och egenskaper
T.ex. bygga upp självkänsla, lust, uppleva arbetsglädje. Utveckla kreativ och konstruktiv förmåga, att reflektera, bedöma och ta ställning.
- Elevinflytande och eget ansvar
T.ex. utgå från egna erfarenheter och intressen, ta eget ansvar för sitt lärande.
- Handlingsberedskap
T.ex. bygga upp en handlingsberedskap, befästa och överföra kunskaper, tillägna sig nya kunskaper.

Slöjdkunskaper
– T.ex. kunskap om metoder, verktyg, redskap, material och arbetsmiljö. Estetiska och funktionella värden, kulturarv och slöjdtraditioner.

Olika perspektiv
– T.ex. ekonomiska-, jämställdhets- och miljöperspektiv. Kulturella och etiska värden.
- Arbetssätt
T.ex. slöjdprocessens planering, genomförande och bedömning av arbetsprocessen. Självständigt och konstruktivt lösa problem.

Utvärderingen visar att lärarna anser att deras undervisning fokuserar samtliga områden i kursplanens strävansmål, medan eleverna uppfattar en större variation mellan de olika områdena. Lärarna anger att tiden är den mest begränsande faktorn för att nå målen, medan elevernas inställning till ämnet är den faktor som främst främjar möjligheten att uppnå målen. De elever som inte uppnår godkäntnivån i slöjdamnet har inte någon tydligt framträdande gemensam nämnare. De uppvisar exempelvis inte mindre intresse eller engagemang, de har inte lägre närvaro och upplever inte mindre stöd från lärarna (Skolverket, 2005b).

Slöjdprocessen innefattande idé, planering, genomförande och värdering är kännetecknande för slöjdamnet enligt gällande kursplan (Skolverket, 2000a). Lärarna uppger att elevernas engagemang ökar om de arbetar utifrån egna

idéer. Elevernas planering frångås eller ändras ofta beroende på svårigheter eller omvärderingar under arbetets gång. Lärarna anser att eleverna kan och bör försöka lösa uppkomna problem själva eller i diskussion och samarbete med sina kamrater. Ett positivt samband framträder mellan elevers engagemang och deras grad av diskuterande och egna problemlösning. Värderingsfasen erbjuder möjligheter till reflektion kring det egna arbetet.

Arbete från egen idé till färdig produkt genom hela produktionskedjan är utmärkande för elevernas arbete i slöjdamnet. Eleverna tillverkar slöjdprodukter som känns angelägna för dem. Slöjdarbetet är meningsbärande och "verkligt" genom att både pågående process och resultatet av den, är påtagligt synliga för eleven. Problemlösning i slöjden sker utifrån "verkliga" problem, unika för varje elev i varje arbete. I slöjdamnet ägnar sig eleverna inte åt att hitta "rätt svar" på konstruerade uppgifter. I vilken utsträckning detta arbete i slöjden medvetet sker i förhållande till slöjdamnets målformuleringar är emellertid osäkert.

Slöjdamnets bidrag för att lyfta grundskolan

Flera kunskapskvaliteter i slöjdamnet är outnyttjade. Här nedan lyfts fyra områden där slöjdamnets kunskapskvaliteter skulle kunna utgöra en väsentlig resurs för grundskolans samlade verksamhet:

- Elevernas engagemang, lust, delaktighet och inflytande.
- Läromiljön – konkret i och utanför skolan, samt i möte med material, redskap och artefakter.
- Helhetsupplevelser i förhållande till fragmentisering.
- Arbete utifrån egen idé utan att för den skall bli ensamarbete.

Elevernas engagemang, lust, delaktighet och inflytande

I slöjden är utgångspunkten ofta elevernas egna erfarenheter och intressen, vilket innebär att frågor och problem under arbetet är elevernas egna och inte "skolfrågor". Redan i förra utvärderingen, NU-92, visade analyserna i slöjdamnet att olika arbetsformer påverkade förutsättningarna för lärandet (Johansson, 1994; Skolverket, 1993, 1994a, 1994b). Tre vanligt förekommande typer av arbetsformer benämndes: 1. "elev-elev", där eleven står för idén och dessutom själv bestämmer vad han/hon skall göra (eleven har en idé om att exempelvis göra ett mobilfodral eller musmatta och bestämmer dessutom vad som skall göras) eller 2. "lärare-lärare", där läraren står för en eller flera idéer eller ett arbetsområde och dessutom bestämmer vad eleven skall göra (läraren står för idén om att eleven exempelvis skall göra en pall eller ett pennfack och bestäm-

mer dessutom vad som skall göras) eller 3. "lärare-elev", där läraren står för en eller flera idéer eller ett arbetsområde men där eleven bestämmer vad han/hon skall göra (läraren står för idén om att eleven exempelvis skall göra en pall eller ett pennfack, men eleven bestämmer vad som skall göras till exempel att pallen får längre ben och blir en blompedestal eller att pennfacket blir en förvaringspåse). "Elev-elev-gruppen" visade de bästa resultaten på de flesta kunskaps- och attitydfrågor medan "lärare-lärare-gruppen" redovisade de klart sämsta. Resultaten i "lärare-lärare-gruppen" visade att elever lär sig inta en aktiv eller passiv roll efter situation och inte tror sig kunna eller vilja ändra på det. Engagemanget var utslagsgivande. Den undervisning där arbetet utgick från en lärardominerad arbetsform och även mellanvarianten "lärare-elev" hade förödande effekter på det läraren ville "lära ut". Den arbetsform som utgick från elevens fulla delaktighet i hela slöjdprocessen visade sig i utvärderingen vara överlägsen för elevers allsidiga utveckling och kunskapsinhämtande (Skolverket, 1994a, 1994b). Analyser i NU-03 visar att elevers inflytande över såväl idén till slöjdarbete, som vad som skall göras dessutom har ökat! Det är viktigt att uppmärksamma att elevernas inflytande inte handlar om att de blir lämnade "vind för våg" och "får göra vad de vill", utan att inflytandet består i att de får arbeta utifrån egna idéer i en slöjdpedagogisk miljö. Möjligheten och utmaningen ligger nu i att utnyttja de goda förutsättningar detta inflytande och delaktighet ger för lärande, i förhållande till skolans mål.

Slöjden erbjuder en lärmiljö där eleverna upplever engagemang och där de trivs. Stressfaktorn är låg och eleverna uppger att stämningen i slöjdsalen är mycket bra. Förhållandet mellan elevers inflytande och engagemang i slöjdämnet kan utgöra underlag för reflekterande över skolans övriga ämnesområden. Hur påverkas elevernas engagemang om en lektion, oavsett ämne, inleds med frågan "Vad skall vi lösa/diskutera/ta upp i dag med målsättningen att nå/behandla/förstå..." jämfört med "I dag skall vi gå igenom (och outtalat därmed lära)..."?

Lärmiljön – konkret i och utanför skolan, samt i möte med material, redskap och artefakter

I dag finns starka krav på att kunskap skall vara användbar (Gustavsson, 2002). Det är en central uppgift för skola och utbildning att ge olika kunskapsformer en likvärdig ställning. Slöjdämnet kopplas inte i första hand till kommande studier eller yrkesutbildning, utan ger också mänsklig kompetens i nuet. Skolan handlar inte enbart om att *bli* utan också om att *vara*. Verksamheten i slöjden erbjuder unika möjligheter till konkreta upplevelser, välbefinnande och lärande. Slöjdens lärmiljö är öppen och tillåtande oavsett etnicitet, kön, kulturell eller social bakgrund. Den kunskap som finns inbyggd i slöjd-

verksamhetens gemenskap inbjuder till att elever och lärare med olika kulturella bakgrunder kan möta varandra under arbetet i slöjden.

Ett av slöjdämnetts bidrag är att eleverna får uppleva hela produktionsprocessen i arbetet med att omvandla material till färdiga slöjdföremål. I dagens halvfabrikatssamhälle och virtuella miljöer kommer elever snarare i kontakt med delar av en produktionsprocess än att utifrån idéer i en hel produktionskedja tillverka ett konkret föremål med "synligt" resultat. Slöjdprodukter i sig, som artefakter, är och blir meningsbärande. Mentala och fysiska erfarenheter medierade genom kroppen samspelar i mötet med materialet och ger rika tillfällen till emotionella upplevelser och estetiska överväganden. När material omvandlas till slöjdprodukter finns oftast inga givna lösningar, i stället kräver arbetet nya lösningar när förutsättningarna ändras. Eleverna tänker, agerar och löser problem med stöd av material och redskap. Med hjälp av arbetsredskap och maskiner formuleras tankar i arbetet med slöjdprodukten. I mötet med material, redskap och artefakter uppträcks och förmedlas inbyggda kunskaper från tidigare generationer (Johansson, 2002, 2005).

Att föreställa sig, att fatta beslut, att använda olika sinnen, att tänka med redskap och material, är kunskaper som kan nyttjas i fler sammanhang. Slöjdens bidrag till elevernas engagemang, problemlösning och reflektion kan förmodligen uppmärksammas bättre. Lärmiljöns betydelse är påtaglig i slöjdämnet, skulle en större uppmärksamhet av dess vikt få konsekvenser för skolans samlade verksamhet och utveckling?

Helhetsupplevelser i förhållande till fragmentisering

Tematisk och ämnesövergripande verksamhet blir allt vanligare, dock förefaller poängen ofta vara att just arbeta tillsammans, snarare än att på ett bättre sätt nå uppsatta mål. Helhetstänkandet, kopplat till flera kunskapsområden, finns naturligt i arbetet i slöjden. Helhetssynen består främst i arbetet från idé till färdig produkt, medan kopplingar till begrepp, företeelser, metoder och mål utanför slöjdämnet sällan tydliggörs. Verksamheten inkluderar naturligt flera skolämnen, men involverar dem sällan. Elevers möjligheter till helhetsupplevelser kan alltså diskuteras dels *inom* ämnen, och dels *mellan* ämnen.

Helhetssynen inom ett ämne kan belysas genom lärarens agerande i kombination med lärandemiljön och vilka lärandesituationer som framkallas (Eisner, 2002). Hur mycket fokus och energi eleverna lägger på koder och struktur, i jämförelse med vilket utrymme själva uppgiften eller målsättningen får, uppmärksammas sällan. Ett välkänt exempel är "frimärksuppgiften" där eleverna tar sig an och kommer fram till olika lösningar på en uppgift om brevporto, beroende på inom vilket skolämne uppgiften presenteras (Säljö, 2000; Säljö & Wyndhamn, 1993). Bergqvist (1990, 2001) framhåller att det läraren avser

att lära ut ofta får stå tillbaka, då eleverna i stor utsträckning eftersträvar att "knäcka koden" avseende vad läraren förväntar sig för handlande eller svar. Är det ett rimligt antagande att eleverna vid arbete utifrån en egen idé i slöjden påverkas mindre av strukturen kring uppgiften eller lärarens förväntningar än i andra skolsammanhang? Är det i så fall elevens helhetsupplevelse i stället för fragmentisering som gör att "knäcka-koden-problematiken" inte blir så framträdande?

Om fokus för ämnesövergripande arbete i skolan låg på innehåll, mål och lärande, snarare än organisation, skulle rimligen behållningen av ämnesövergripande verksamhet öka generellt. Valet mellan skolämnen och lärmiljö skulle då till större del handla om elevens val av metod för att nå uppsatta mål. Slöjdens bidrag i det sammanhanget kan vara lärarens slöjdpedagogiska profession och elevernas vana vid ansvar och inflytande i en helhet. Såväl verksamma som blivande slöjdlärare uttrycker en önskan att delta i arbete över ämnesgränserna (Hasselskog, 2000; Skolverket, 2005b). Så länge det organisatoriska får råda riskerar dock slöjden, och flera andra ämnen med litet utrymme i skolan, att snarare bli "hjälpmännen" vid samverkan över ämnesgränserna.

Arbete utifrån egen idé utan att för den skull bli ensamarbete

Under arbetet från idé till färdig slöjdprodukt sker en omfattande interaktion med såväl kamrater som lärare. Samarbete och hjälp i arbetet mellan elever är vanligt, liksom att eleverna diskuterar sina pågående slöjdarbeten med varandra. I NU-92 framkom att det fanns en stor interaktion trots att eleverna arbetade med egna arbeten, bilden i NU-03 är likartad (Johansson, 1994; Skolverket, 1993, 1994a, 1994b, 2005b). I NU-03 svarar eleverna i alla ämnen på frågan i vilka ämnen man "arbetar var för sig". Slöjdämnet är det ämne där flest elever har svarat att man "arbetar var för sig", samtidigt som eleverna uppger att det stämmer mycket bra att man får arbeta och prata samtidigt, att man samarbetar, och att slöjd är ett ämne där man hjälper varandra (Skolverket, 2004a, 2005b). Vägs "att hjälpa varandra" in när eleverna menar att de arbetar med en egen slöjdprodukt? I analyserna av dagböckerna i NU-92 – och i det inledande analysarbetet av dagböckerna i NU-03 – framkom att det fanns en stor interaktion trots att eleverna arbetade med egna arbeten (Hasselskog, 2004; Johansson, 1994; Skolverket, 2005b). När eleverna arbetar med individuella slöjdarbeten innebär detta alltså inte att de arbetar ensamma, utan tvärtom, elevernas arbete visar att slöjd är ett utpräglat kommunikativt ämne. Arbetsprocessen runt slöjdprodukten utmärks av en riklig interaktion med andra och med omgivningen. Eleverna samordnar sina handlingar med hjälp av en omfattande språklig och icke-verbal interaktion (kroppsspråk, gester, mimik och medhandlingar). Slöjdarbete erbjuder unika tillfällen till ett lärande via

deltagande med inslag av det slag av kommunikation som utmärker mästarlärlingsituationer och där mästaren inte alltid är läraren, utan eleverna växlar själva mellan rollerna att vara den som är kunnig (Johansson, 2002).

Slöjdämnets kommunikativa aspekter är i stora delar en ouppmärksammas kunskapsform som bättre kan medvetandegöras hos både lärare och elever. Vilka likheter och skillnader finns mellan elevers arbete i skolans olika ämnen och lärmiljöer när det gäller ensamarbete, samarbete, kommunikationsformer och av vem arbetet initieras?

Grundskolan och slöjden år 2015 – tre scenarier

Vilken inriktning kommer slöjdämnet att ges av andra, eller får ämnet av ämnesföreträdarna? Vem eller vad som påverkar ett skolämnes utveckling är en komplex fråga. Läroplanstexter, lärarutbildningarna och verksamma lärare är tre faktorer eller grupper vars inbördes förhållande i fråga om utvecklingen av ett skolämne inte är självklar. Tradition är ytterligare en aspekt som påverkar utformningen och utvecklingen. Borg (1995) beskriver att slöjdlärarna bedriver utvecklings- och förändringsarbete mer eller mindre oberoende av centrala läroplaner. Enskilda lärares möjlighet till påverkan, såväl lärare som lärarutbildare, har varit stor inom slöjdämnet. Läroplanstexter får inte det genomslag de är tänkta att få, och i den mån de styr sker det med stor tidsmässig eftersläpning.

Följande tre scenarier kring grundskolan tio år framåt i tiden är tänkta att utgöra underlag för fortsatta diskussioner kring slöjdämnets och grundskolans fortsatta utveckling:

1. Hantverk, design, kulturarv och tradition står i centrum för slöjdämnet

Slöjdämnets nya kursplan innehåller i huvudsak ämnesspecifika målsättningar, exempelvis "kunskaper om design", "kännedom om vårt kulturarv". Grundskolans timplan är avskaffad men slöjdämnet har behållit sitt utrymme genom de specifika mål ämnet fått i den nya kursplanen. Samhällets syn på slöjd och hantverk har blivit mer positiv, bland annat genom fokus på design kopplat till kommande yrkesliv och ett ökande intresse för skapande och hantverk. Elevernas drivkraft och engagemang bygger till stor del på att de själva eller i grupp väljer tema eller angreppssätt för att nå uppsatta mål. Den helhetssyn slöjdämnet tidigare representerade med elevers arbete från egen idé till färdig produkt, har ersatts med en helhetssyn som går över ämnesgränserna. Slöjdlärares roll handlar om att lära ut hantverk och tekniker, samt att tillsammans med kollegerna i andra ämnen tydliggöra olika mål och deras beröringspunkter för eleverna. Slöjden och skolan har ett omfattande samarbete med museer, äldre hantverkare, och lokala företag som arbetar med design, funktion och marknadsföring.

2. Grundskolans ämnen är avskaffade. Ämnesövergripande arbete, arbetslag med olika profiler, inriktningar och arbetssätt kännetecknar grundskolan

De tidigare ämnesspecifika kursplanerna har ersatts av en gemensam läroplan som beskriver de olika målen och måltyperna. Självständiga arbetslag som "Internationella laget" och "Medialaget" finns på de flesta skolor. Eleverna söker sig aktivt till det lag de önskar tillhöra. Olika uttrycksformer som drama, bild, slöjd och musik står i centrum för elevernas lärande i "Skapandelaget". Verksamheten sker omväxlande i teman som ofta är desamma för de olika arbetslagen på skolan, även gemensamma nationella teman förekommer. Det tidigare slöjdämnets tydligaste bidrag till elevernas arbete är (slöjd)processen där eleverna utifrån ett målområde själva planerar, genomför och utvärderar sitt angreppssätt och uppnådda resultat. Lärarrollen har förskjutits från tidigare ämnesfokus till en allmänpedagogisk handledarroll. Samhällets syn på skolan och kunskap har delvis förändrats. En likvärdig skola för alla definieras som att få utvecklas inom och genom sätt som väljs av varje enskild elev. Antalet år som varje elev tillbringat i grundskolan varierar, målstyrningen har slagit igenom.

3. Slöjd är ett ämne med fokus på arbetssättet, helhetssyn och delaktighet. Verksamheten bedrivs i nya lokaler gemensamma för flera delar av skolverksamheten

Slöjdämnet har fått en allmänt känd och accepterad målsättning. I ämnets kursplan och i dagligt tal om slöjdämnet, är det egenskaper som initiativförmåga, problemlösning och kreativitet som förknippas med slöjdämnet. Kunskaper om slöjdtekniker är en bonus, inget mål. Elevernas egna idéer, erfarenheter och intressen är en väsentlig resurs i verksamheten. Nuvarande föräldrageneration har i hög utsträckning själva fått uppleva en skolslöjd där deras egna idéer och arbete enligt slöjdprocessen stått i centrum. Slöjdsalarerna har ersatts av gemensamma ateljéer för hela skolans verksamhet. Slöjden organiseras ibland som egna lektioner, men allt oftare som en del i ämnesövergripande teman eller projekt. Generellt förknippas slöjdläraren med en vana och vilja att låta eleverna ta initiativ samt att ges ansvar och förtroende. Elevernas egna arbeten gör det svårt att planera eller förutse behoven, vilket inneburit ökad samverkan med företag och föreningar i närområdet, även inköpen görs lokalt.

Steget in i framtiden

Attityden till slöjdämnet är överlag problematisk. Att slöjdämnets kunskapskvaliteter inte är allmänt kända är ett problem som måste överbryggas innan slöjdämnet kan bli en uppmärksam resurs i skolans gemensamma arbete.

Lärare och elever behöver sätta ord på vad och hur man lär sig i slöjden. Sker inte detta riskerar slöjdämnet bli ett hjälpämne av pysselkaraktär när utvecklingen i grundskolan går mot mer ämnesöverskridande verksamhet. Trots att eleverna i slöjden arbetar mot de mål som skall nås både i slöjdens kursplan och i den övergripande läroplanen, upplever elever och föräldrar inte kunskaper i slöjdämnet som viktiga för utveckling och lärande. Om slöjdämnet lever sitt eget liv, okänt för samhället och skolan i övrigt, är risken för mossighetsstämpel överhängande. (Hasselskog, 2002; Skolverket, 2005b).

Slöjdlärares olika förhållnings- och synsätt finns belyst, men är sällan diskuterat. I vilken mån påverkas exempelvis lärarna av att de två tidigare slöjdarterna vilar på skilda traditioner, och av hur ämnets legitimitet i styrdokumentet har förskjutits från fokus på material och tekniker, via arbetsprocessen till utveckling av individen? Även motivet till att bli lärare i slöjdämnet skiljer och har över tid förskjutits från fokus på ämnet till fokus på lärarrollen (Berge, 1992; Borg, 1995, 2001; Hasselskog 2000, Nygren-Landgårds, 2000). Hur påverkas möjligheterna till ämnesöverskridande arbete som involverar slöjdämnet, om slöjdlärares kunskaper finns inom ämnesområdet, men saknas på det pedagogiska och didaktiska området? Professionella lärare är en förutsättning för att kunna förhålla sig till gällande styrdokument. I dag saknar en fjärdedel av lärarkåren i slöjdämnet den utbildning som ger behörighet att undervisa i ämnet. Den årliga pensionsavgången är större än det antal nya lärare som utbildas i slöjdämnet (Hasselskog, 2003; Skolverket, 2005a, 2005b). Attityden till ämnet behöver diskuteras och belysas såväl inom ämnet som utåt. Det är viktigt att en professionell lärare förhåller sig till eget synsätt i förhållande till gällande styrdokument för att kunna medvetandegöra slöjdens kunskapskvaliteter, lyfta slöjdämnet såväl inom som utanför skolan.

Slöjdämnet har dock, trots en svag identitet, fortfarande en stor potential! Om slöjden i framtiden kommer att utvecklas, avvecklas eller invecklas i skolarbetet beror till stor del på i vilken utsträckning ämnets unicitet blir medvetandegjord både i och utanför slöjdsalarna. Ytterligare en viktig faktor är om debatten kring skolans fortsatta utveckling kommer fokusera mer tid, snarare än andra former för lärande, på områden eller i ämnen där kunskapsmålen inte nås.

Referenser

- Berge, B.-M. (1992). *Gå i lära till lärare. En grupp kvinnors och en grupp mäns inskolning i slöjdläraryrket* (Akademiska avhandlingar vid pedagogiska institutionen, 33). Umeå: Umeå universitet.

- Berqvist, K. (1990). *Doing schoolwork. Task premises and joint activity in the comprehensive classroom* (Linköping Studies in Arts and Science, 55). Linköping: Linköping university.
- Berqvist, K. (2001). Discourse and classroom practises. *Nordisk Pedagogik*, 21(2), s. 82–91.
- Borg, K. (1995). *Slöjdämnet i förändring, 1962–1994* (LiU-PEK-R-191). Linköping: Linköpings universitet, Institutionen för pedagogik och psykologi.
- Borg, K. (2001). *Slöjdämnet: intryck – uttryck – avtryck* (Linköping Studies in Education and Psychology, 77). Linköping: Linköpings universitet, Department of Behavioural Sciences.
- Eisner, E. (2002). *The Arts and the Creation of Mind*. London: Yale University Press.
- Gustavsson, B. (2002). *Vad är kunskap? En diskussion om praktisk och teoretisk kunskap* (Serien Forskning i fokus vid myndigheten för skolutveckling, nr. 5). Stockholm: Liber.
- Hasselskog, P. (2000). *En ny slöjdlärare växer fram. De blivande lärarna i hela slöjdämnet från den nya utbildningen i Göteborg* (Magisteruppsats). Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för hushållsvetenskap.
- Hasselskog, P. (2002). Kreativ kommunikation. *Slöjdforum*, 5, 42.
- Hasselskog, P. (2003). Släpp in andra lärare i slöjden! *Slöjdforum*, 5, 42.
- Hasselskog, P. (2004). Elevers dagböcker som empiriskt material vid utvärdering av slöjdämnet i grundskolan. I C. Nygren-Landgårds & K. Borg (Red.), *Slöjdforskning. Artiklar från forskarutbildningskursen Slöjd och bild i en vetenskapsfilosofisk och metodologisk kontext* (ss. 53–61). (Publikation från Pedagogiska fakulteten vid Åbo Akademi, Nr 9/2004). Vasa: Åbo Akademi, Institutionen för lärarutbildning.
- Johansson, M. (1994). *Slöjdprocessen. Arbetet i slöjdsalen. Dagboksanteckningar* (Forskningsrapport, 11). Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för slöjd och hushållsvetenskap.
- Johansson, M. (2002). *Slöjdpraktik i skolan – hand, tanke, kommunikation och andra medierande redskap* (Göteborg Studies in Educational Science, 183). Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.